

Hatalom a falak mögött

A válíde szultána és a hárem intézményéről az újabb angol szakirodalom tükrében

I. BEVEZETÉS

A XIII. század végétől a XVII. század elejéig az ottomán trón betöltésének joga 14 generáción keresztül, a folytonosságon alapulva apáról fiúra öröklődött. Az éppen uralkodó szultán dolga így nem csupán az volt, hogy a fiai ambícióitól önmagát megvédje, hanem az is, hogy a várományos túlélését – akár a testvéreivel szemben^[1] – biztosítsa, sőt fiai politikai karrierjét egyengesse.^[2] A trónért való rivalizálás sokszor odáig fajult, hogy a szultánt még fiai uralkodásra érettségének elérése előtt „eltették láb alól” és nagykorú trónörökös hiányában a szeniorátus öröklési elvének megfelelően a trón várományosa címért idősebb testvérek, vagy unokatestvérek harcoltak. A karizmatikus apa-fiú kapcsolat tehát, mely évszázadokig jellemezte a trónöröklés kérdését, lassan elveszítette a jelentőségét. Ehelyett az anya-fiú kapcsolat vált olyan meghatározó kapocssá, melynek egyrésztől a fiúra nézve lettek politikai következményei, másrésztől az addig nyilvánosságtól elzárt anya nyilvánosan elismert és celebrált birodalmi szimbólummá vált.

A szultáni palota jelentősége így nem csupán azért nőtt meg, mert itt volt a hatalom, a szultán központja, hanem mert itt élt az egyre nagyobb hatalomra szert tevő *válíde szultána*, azaz a „szultán anyja”, vagy a „szultán nagyasszony” is, akinek státusza egyre erősebb lett, megjelölése pedig hivatalos rangként funkcionált. A hatalmas politikai befolyásra szert tevő *válíde szultána* olyannyira független tekintéllyé vált, hogy alkalmanként akár fiával, a szultánnal is ellentétes véleményre helyezkedhetett egy-egy politikai kérdésben, emellett képes volt önmagában reprezentálni az egész dinasztiaát. Krízishelyzetben pedig, mint a dinasztia legidősebb tagja, az államigazgatásba ékelődött autonóm hatalomként felhatalmazást kapott akár a szultán nevében történő nyilatkozattételre is.

[1] A hagyomány szerint Szelim szultán Perzsia elfoglalása után (1514) minden fiát kivégeztette annak érdekében, hogy Szulejmán kerüljön a trónra.

[2] Peirce, 1993, 229.

A hárem I. Szulejmán uralkodása után jelentős változáson esett keresztül.

Tanulmányomban a *válíde szultána* intézményét, annak kialakulását és változásait vizsgálom meg mind jogi, mind politikai szempontból, kitérőket téve a szultáni palota jelentős nőtagjainak politikai életben betöltött szerepére vonatkozóan is.

II. A HÁREM/HARIM MEGÍTÉLÉSÉRŐL

A Szent Korán tiszteletet és megbecsülést követel a nőknek, és számos olyan intézkedést rendelt el, amely javított a nők korábbi helyzetén, és boldogabbá tette a nők életét. Mohamed próféta megtiltotta a nőkkel szembeni erőszakot, és tanításával olyan, nőkkel kapcsolatos jogokat fogadtatott el, amelyek a keresztény Európában csak évszázadokkal később jelentek meg. E jogok közé sorolhatjuk pl. a nők tanuláshoz, saját tulajdonhoz, váláshoz és a kényszerházasság visszautasításához való jogát.

Az iszlám tanításai kiemelik az anyaság kiemelkedő helyzetét és szentségét. A Korán kifejti az anya fáradozásának és erőfeszítésének értékét is: „S parancsot adtunk az embernek a szüleivel kapcsolatban – az anyja hordta ki őt gyengeséget gyengeségre [szenvedvén] és két év alatt történik meg az elválasztása – Legyél hálás Nekem és a szüleidnek!”^[3] Mohamed Próféta egy hagyományban azt mondta: „a Paradicsom az anyák lábánál van”. Hogy mit jelent ez, erre példának egy anekdotát idézek: Egy ember egyszer megkérdezte Mohamed Próféta, hogy kit kell legjobban tisztelnie. A Próféta azt felelte: „Az édesanyádat.” És kit kell őutána? – kérdezte az ember. A Próféta megint azt felelte: „Az édesanyádat”. És őutána kit kell? – kérdezte a férfi. A Próféta harmadszor is azt felelte: „Az édesanyád.” És őutána kit kell? – kérdezte a férfi. A Próféta azt válaszolta: „Az édesapádat.”

Ehhez képest az iszlám hárem intézményét a nyugati képzelet évszázadok óta mítoszokkal szötte körbe. A keleti szexualitás és érzékiség prizmáján keresztül sokáig azt hittük az intézmény nem több mint szexuális hozzáférési lehetőség a szultán és a trón várományosai számára, és mint ilyen, sokszor érte az erkölcs-telenség vádja. Emellett a keleti despotizmus szimbólumává is vált mely, mint elnyomó intézmény, megfosztotta a nőket minden hatalomtól.^[4]

Ez a napjainkig népszerű orientalisztikai felfogás azonban mind történettudományi, mind jogi-politológia szempontból alapos felülvizsgálatra szorul. Először is, a szó hárem/harim, saját korában nem a szexuális örömeik házára utalt. Sokkal inkább egy háztartás női tagjaira, vagy még inkább egy elkülönített épületre, ahol a háztartáshoz tartozó nők együtt éltek.^[5] Magában foglalta tehát nem csupán a

[3] Korán 31: 14.

[4] Ahmed, 1982, 524.

[5] Suad, 2012, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-women-and-islamiccultures/space-harem-COM_0283

feleségeket, hanem az ágyasokat, anyát, nővért, nagynénit és egyéb női rokonokat is. A hárem tehát nem kizárólag szexuális célból szegregált női szekciót jelentett a háztartáson belül. Sokkal inkább a háztartáson kívüli férfiaktól való érintetlenségre utalt. A hárem szó arab gyökere a *h-r-m* egyfajta tilalomra, tabura utal, mely a hely, a közösség és a háztartás szentségét, kívülálló számára sérthetlenségét jelzi. Ebben a megközelítésben tehát a hárem nem csupán tér, hanem intézmény is volt, a szultáni háztartás női rokonok által lakott része, melyhez feleségek és ágyasok, valamint a kiséítő és adminisztratív személyzet is csatlakozott.

Ha azonban I. Szulejmán uralkodását követően megvizsgáljuk a TopKapi Hárem lakóit, azt láthatjuk, hogy a nők csak egy részét képezték az ott élőknek. Jelentős számban éltek fiatal fiúk, hercegek, eunuchok és maga a szultán, mely egy erősen tagolt intézményt eredményezett.^[6] Leslie Pierce politológus szerint a női hatalomkoncentráció annak volt köszönhető, hogy a szultán a palotához kötött uralkodó volt, a birodalom kormányzását pedig provinciánként a hercegek látták el, akik nem éltek a fővárosban. Vidéken tartózkodtak anyjukkal, aki végig kíséretként követte őket a provincia és az esetleges fővárosi meghallgatások közötti utakon. Mindez idő alatt a Régi palotában,^[7] majd a TopKapi Háremben élt a hárem és a szultán, az előbbieket pedig a szultáni kormányzási központhoz történő közelségük okán egyre nagyobb politikai hatalomra tettek szert és ezt a hárem falain kívül is gyakorolták. I. Szulejmán uralkodását követően azonban ez a helyzet megváltozott. A szultán egyre inkább bele akart szólni a trónöröklés kérdésébe és az általa nem kedvelt várományosokat a palotában a hárem melletti épületben, elkülönítetten tartotta.

Az oszmán női szegregáció egyik legmaradandóbb képe tehát az európaiak számára egyet jelentett a háremmel. Az egzotikus és egyben erotikus európai rögeszme figyelmen kívül hagyta a sokkal bonyolultabb és rendkívül fontos politikai szerepet betöltő intézményt. Leslie Peirce, a *The Imperial Harem* (1993) könyv szerzője (mely véleményem szerint az egyik legnagyobb áttekintését nyújtja az intézmény premodern korszakának) megtámadta ennek a hagyományos, passzív és tehetetlennek ismert intézménynek a képét.

Az ottomán nők jog és cselekvőképes jogalanynak számítottak pubertáskoruk elérésétől. Ehhez az iszlám jog és hagyomány számukra meghatározott jogokat biztosított. Jogukban állt a tulajdonukat képező ingatlant ellenőrizni, sem apjuk, sem férjük nem rendelkezhetett vagyonukról bejegyzésük nélkül. A kádinál panasszal élhettek és keresetindítási joggal is rendelkeztek. Általánosságban elmondható, hogy minden társadalmi szinten, vidéken és a városokban egyaránt saját érdekeik megvédése érdekében igénybe vehették az igazságszolgáltatást, és bírósághoz fordulhattak. Eric Dursteler kutatásai szerint a legtöbb esetben tulajdonjogi kérdésekben fordultak bírósághoz, melynek során a bírák helyt adhattak

[6] Peirce, 1993, 119.

[7] I. Szulejmán uralkodása alatt.

a nők által benyújtott kereseti kérelmekben foglaltaknak.^[8] Figyelemre méltó az is, hogy sok esetben nem muszlim ottomán női állampolgár is fordult a kádihoz éppen azért, mert a bírák nemtől függetlenül, pártatlanul bírászkodtak az iszlám jog szabályai szerint. A XVII. század elejétől pedig nők és férfiak egyaránt közvetlenül fordulhattak a birodalmi díványhoz jogszolgáltatásért.^[9]

Eric Dursteler szerint a XVIII. században létrehozott közhasznú alapítványok *awqaf* (többes száma „*waqf*” jámbor, jótékonyági intézmények) 20 és 30 százalékát a hárem tagjai hozták létre, melyek elsősorban iskolák, kórházak, fürdők, szökökutak, népkonyhák, hotelek és mecsetek voltak. Különösen aktív szerepet vállaltak közhasznú alapítványok finanszírozásában is, szerte a birodalomban, melyhez a szultán bőséges anyagi forrást biztosított.

A karitatív tevékenység mellett jelentős szerepet vállaltak a török gazdaságban is. Jelentős földtulajdonnal rendelkeztek, néhányan közülük katonai hűbéreseket is tartottak. Örökölhettek és rendelkezhetek vagyonukkal. A korabeli levelezések szerint magas honoráriumuk miatt folyamatosan üzleti partnerei voltak a különböző pénzszolgáltatást végzőknek, így a hitelt nyújtóknak is.^[10]

III. SZULTÁNA, HASEKI, VÁLIDE

A szultáni nők, azaz anyák, hitvesek és ágyasok a hárem legbefolyásosabb asszonyai lettek.^[11] A Szulejmán szultán korát megelőző korszak legmeghatározóbb politikai kapcsolata a trónörökös herceg és az anyja közötti kapcsolat volt. Ez a dinasztiai jellemző alapvető kapcsolat a későbbiekben, azaz a XVI. században is, néhány változtatással ugyan, de megmaradt. A változtatás más jelentéstartalmat és egy új fogalom, a haseki bevezetését jelentette.

A *haseki* és a *szultána* kifejezések egy bizonyos rangot jelentettek, amelyek a szultán női családtagjaira, illetve asszonyaira vonatkoztak. A *haseki* (jelentése kizárólagosan a szultánhoz tartozó) megnevezést akkor használták, ha egy rabszolga vagy ágyas fiúgyermeket szült a szultánnak vagy a hercegnek. A fiúgyermek születése nagyon fontos volt a dinasztia fennmaradása érdekében, ezért a nők mindig abban reménykedtek, hogy fiú utódot hoznak a világra. Ha egy ágyas fiút szült, azonnal *hasekivé* lépett elő, ráadásul a *szultána* rangot is megkapta.^[12]

A *szultána* szó két jelentéssel is bírt. Azok a nők lettek *szultánák*, akik gyermeket szültek a szultánnak. Ha lányt szültek, akkor is megkapták ezt a rangot és külön lakosztályba költöztették őket, saját szolgálkkal. De ha lánygyermeket hoztak világra, nem járt nekik a haseki rang. Az „első asszony” megnevezés

[8] Dursteler, 2006, http://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire

[9] Dursteler, 2011, 22.

[10] Lewis, 1996, 12–15.

[11] Peirce, 2008, 81.

[12] Duben, 1991, 148.

eredetileg a szultán kedvenc ágyasának járt, de miután I. Szulejmán feleségül vette Hürrem szultánát (ezzel egy 1000 éves hagyományt felrúgva), a mindenkori *padisah* feleségének járt a cím. Ezen kívül voltak a született *szultánák*, akik az uralkodói családba születtek, vagyis a felmenőik a dinasztia tagjai voltak. A leghatalmasabb *szultána* volt a *Válide*, a szultán édesanyja. Ő irányította a hárem életét, ráadásul az Oszmán Birodalom második legfontosabb személye volt.^[13] A szultán/szultána szó arab eredetű, eredetileg jelentése „hatóság” vagy „uralom” volt. A XVI. század elején a szultáni dinasztia prominens tagjainak (férfiaknak és nőknek) a megjelölésére szolgáló más címeket (*khatun* (a nőkre vonatkozott, *bey* a férfiakra) helyettesített, mely szóhasználat kiemeli azt az oszmán felfogást, melynek értelmében a szuverén hatalom a család előjoga volt.

Az élő anyák és fontosabb hitvesek az uralkodó szultán címet viselték nevük után: például Ayşe Hafsa Szultán, Szulejmán anyja és az első *Válide Szultána*, és Hürrem Szultán, Szulejmán első hitvese és egyben az első *haseki szultán*.

Mivel a vezető hitves pozíciója a XVII. századra erodálódott, a fő hitves elvesztette a szultán címet, amelynek helyébe a „*Kadin*” (a korábbi *Khatun* címhez kapcsolódó) cím került. Ezentúl, a trónörökös és uralkodó szultán anyja lett a birodalomban az egyetlen nő, aki viselhette a szultán/szultána címet.^[14]

A *haseki szultána* igen fontos helyet foglalt el a palotában és a *válide szultána* után a legbefolyásosabb nő volt a szultáni palotában és a háremben. A *haseki* nem volt vér szerinti kapcsolatban az uralkodó szultánnal, de mégis magasabb besorolású volt, mint a szultán saját testvérei, a nagynénik, a hercegnők a dinasztiaiban. Emelkedett státusza abból a feltevésből fakadt, hogy az anyja egy esetleges jövőbeli szultánnak. Hürrem Szultána volt az első *haseki szultán* a dinasztiaiban és Szulejmán tanácsadójaként is funkcionált államügyekben, valamint befolyással bírt a nemzetközi politikai életben is.^[15]

Formálisan, a *Válide Szultána* állt a hárem női hierarchiájának csúcsán. Ő volt a legrangosabb cím birtokosa és ő volt a felettese a szultáni palotához tartozó igazgatási és felügyeleti szervek valamennyi tagjának. Annak ellenére, hogy hárembe kerülésekor lehetséges, hogy egy rabszolga volt, de a tény, hogy ő a szultán anyja, lehetővé tette számára, hogy bekerüljön a dinasztiaiba. Hasonlóképpen, a szultán „kedvenc” hitvese (*haseki*) magas státusza is abból a tényből fakad, hogy az illető hölgy a szultánnal való kapcsolatából fiúnak adott életet, mellyel biztosított egy potenciális trónörökösöt a birodalomnak, ő maga pedig egy potenciális *válide szultána*. Fia esetleges trónra kerülésekor a *hasekiből Válide Szultána* vált. A legtöbb *haseki szultán* még életben volt, amikor a házastársa meghalt, és *Válide Szultánná* vált. 1715. november 6. napja, az utolsó *haseki* halála után a címet *kadinefendire* változtatták.

[13] Dursteler, 2010, https://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire

[14] Davis, 1986, 124.

[15] Brookes (szerk.) 2008, 200-212.

A XVII. században *kadinefendi* azaz szultáni ágyas címmel ajándékozta meg a szultán négy-nyolc ágyasát. A *kadinefendi* cím mellett korlátlan számú ágyas (*ikbal*) címet adományozott női társaságának, akik a *hanimefendi* ranghoz tartozóként definiálhatták magukat. Ez a csoport magába foglalta a hercegek ágyasait (*gözde*) is. A *hanimefendi* rangot II. Musztafa szultán (1695–1703) alapította. Az *ikbal* egyenlő elbírálást élvezett a *kadinefendivel* a szultán halála, vagy válás esetén. A *hanimefendi* szultáni gyermek születése esetén *kadinefendivé* lépett elő. Amikor az oszmán birodalom 1922. november elsején megszűnt, II. Abdülmecid kizárólag a *kadinefendi* cím megtartását engedélyezte.^[16]

Az első a szultáni nők sorában a hírhedt nagy kedvenc, Hürrem volt, aki I. Szulejmán szultánnal igen bensőséges és szeretetteljes kapcsolatot ápolt. Sajátos kapcsolatukat nem csupán a köztük keletkezett szerelmes levelek mennyisége,^[17] hanem a különleges bánásmód is jelezte. Konkrétabban, a szultán Hürrem kedvéért és érdekében számos korábbi dinasztikus hagyományt rúgott fel. Három fia született Hürremtől annak ellenére, hogy a korábbi, ágyasokra vonatkozó szabályok szerint minden ágyastól kizárólag egy gyermeke születhetett, így biztosítva az egyenlő esélyt az örökösök között.^[18] Emellett nem csupán hűséges volt hozzá a szultán, ami gyakorlatilag monogámiát jelentett, hanem feleségül is vette. Ez a szokás roppant szokatlan volt a szultánoktól, akik uralkodásuk ideje alatt inkább támaszkodtak a vadházasságra, mint a törvényes házasságokra. Ennek következtében Hürrem olyan különleges státussal rendelkezett a birodalmon belül, mely hagyományt teremtett és befolyásos utódai csak növelték az ágyasok addig megszerzett hatalmát és presztízsét, amennyiben kedvencek lettek és fiúnak adtak életet.

A Hürrem utáni *válide szultánák* időrendi sorrendben a következő hölgyek voltak: Nurbanu, II. Szelim kedvenc ágyasa, egyben III. Murad anyja; Safiye, III. Murad kedvenc ágyasa, egyben III. Mehmed anyja; Kösem, I. Ahmed kedvenc ágyasa és egyben IV. Murad anyja; Turhan, I. Ibrahim *hasekije*, egyben IV. Mehmet édesanyja.^[19] Mindegyikük megpróbálta biztosítani fia trónra kerülését, akár saját atyja rovására, hiszen ez együtt járt a legerősebb női pozícióval a birodalomban. Bár I. Szulejmán trónra kerüléséig a szultán fiai egyenlő eséllyel foglalhatták el a trónt, I. Szulejmán hatalomra kerülése után azonban a primogenitúra elvét alkalmazták, ami azt jelentette, hogy az a herceg nyerhette el a trónt, aki korban elérte az érettséget. Addig azonban szüksége volt útmutatásra és védelemre, mely szerepet kvázi régensi minőségben a *válide szultána* látta el.^[20]

Az a politikai befolyás, melyet ezek a nők birtokoltak és gyakoroltak, a birodalom szinte minden szintjét elérte. Az I. Szulejmán uralkodását követő időszakban

[16] Lewis, 2004, 96–102.

[17] Freely, 1999, 54–55.

[18] Yermolenko, 2005, 235.

[19] Peirce, 1993, 288.

[20] Düzbakar, 2008, <http://www.ishim.net/ishimj/910/JISHIM%20NO.10%20PDF/03.pdf>.

hatalmas szimbolikus és ceremoniális szerepet tölthettek be, mely egyet jelentett azzal, hogy minden nyilvános és dicsőséggel ünnepelt eseményen tiszteletüket tették. Haláluk nagyobb bánattal járt, mint a szultán elvesztése, hiszen ez utóbbi esemény bekövetkeztekor inkább a trónöröklés szorongató kérdéseiben merültek el az alattvalók. A poszt-szulejmáni időkben sírjuk együtt volt a szultánnal és a dinasztia többi tagjával – ezzel is kifejezve és szimbolizálva a dinasztia egységét –, szemben azzal a korábbi szokással, hogy az ágyast külön, abban a provinciában temették el, ahol fia szolgálatot teljesített.^[21]

A *válide szultánák* és hercegnők a birodalom nagy építetői is voltak, monumentális épületeket és közhasznú szervezetek épületeit szorgalmazták. Hürrem isztambuli komplexuma mecsetet, medreszét, minaretet, általános iskolát, kórházat és kutakat foglalt magában. Az a tény, hogy ez volt a harmadik legnagyobb épületkomplexum a fővárosban, II. Mehmed II (Fatih) és Szulejmán (mecset) nevéhez köthető épületek után arról tanúskodik, hogy Hürrem saját korában hatalmas befolyással bírt.^[22] Hürrem szultána lányának nevéhez és védnökségéhez köthető többek között a Mihrimah mecset (Drinápoly) 1555-ben történt megépítése, Safiye szultána nevéhez pedig a Yeni Valide mecset (1598) Isztambulban, mely a másik káprázatos példája a szultáni hitvesek építészeti védnökségének.

Mindazonáltal, a *válide szultána* és az első ágyas hatalma és szerepe a szimbolikus aspektusok mellett közvetlen hatalomgyakorlásra is kiterjedt a birodalom bel- és külpolitikájában egyaránt. Ő volt a szultán főtanácsadója, bizalmasa, a „füle” a palotában, távolléte idején. Hürrem kitűnő példája volt ennek, hiszen mindenről levelekben értesítette a szultánt: egyrészt kifejezte szerelmét és iránta érzett olthatatlan vágyát, másrészt tájékoztatta őt a fővárosban uralkodó helyzetről és minden olyan eseményről, mely azonnali beavatkozást igényelt.^[23] Hasonlóképpen számol be Paolo Contarini, a velencei nagykövet is, I. Murádról, aki folyton anyja útmutatásait követi, mert véleménye szerint senki tanácsa nem lehet olyan szerető és hűséges, mint az övé.^[24]

Ezen felül, a dinasztia befolyásos nőalakjai nagyköveti funkciókat is elláttak. Ennek keretében az európai nagyhatalmak vezetőinek leveleket, ajándékokat küldtek. Nurbanu szultána Medici Katalinnal, III. Henrik anyjával és régensével folytatott levelezésében a jó francia és török kapcsolatok előmozdításáért fáradozott,^[25] míg Safiye kiterjedt külföldi levelezései inkább az angolokkal, az Erzsébet királynővel való jó viszony ápolása érdekében történtek.^[26]

A *Válide szultána* olyan aktív politikus volt a birodalomban, hogy Murat Iyigun történész összefüggést látott az ágyasok származási helye és az Oszmán

[21] Peirce, 1993, 191.

[22] Yermolenko, 2005, 237.

[23] Yermolenko, 2005, 228.

[24] Freely, 1999, 82.

[25] Goodwin, 2007, 76–77.

[26] Goodwin, 2007, 85.

Birodalom által folytatott hadjáratok között. A történész szerint ugyanis a nyugati háttérrel rendelkező ágyasoknak is köszönhetjük, hogy az Oszmán Birodalom nem folytatott hadjáratot bizonyos térségekben. Bár véleményem szerint ezt az eredményt nem lehet kizárólag a szultáni palotában élő hölgyeknek, vagy etnikai hovatartozásuknak tulajdonítani, mégsem zárhatjuk ki azt, hogy az anyák, vagy az ágyasok befolyása pozitív hatást gyakorolt a keresztény területekkel folytatott külpolitikára.^[27]

A szultának olyan hatalmat tudhattak maguk mögött, hogy magát a szultán-ságot is képesek voltak irányítani. Kösem szultána, aki IV. Mehmet nagyanyja volt, úgy vezette a birodalmat, mint egy szultán és olyan kormányzati kérdésekben döntött, mint a nagyvezírek kinevezése, vagy éppen lemondása.^[28] Kösem meggyilkolása után pedig utódja, Turhan szultána vette át a „Dicsőséges Anya” (*Walide’i Muazzama*) címet és padisahként járt el 1656-ig, amíg át nem adta a hatalmat Köprülü Ahmed nagyvezírnek.^[29]

Miután a háremben élő nők ilyen jelentős befolyásra tettek szert, szinte lehetetlen volt bizonyítani és feltárni, hogyan gyakorolták ezt a hatalmat saját hálózatukon, a háremen belül.^[30]

A válasz talán abban rejlik, hogy ez az általuk létesített hatalmi hálózat messze túlnyúlt a palota falain.^[31] A levelezésekből leszűrhető feltételezések szerint kapcsolataikat sok esetben vesztegetésre, magas illetményeiket rabszolgák felszabadítására használták, akikkel a kölcsönös lekötelezettségen alapuló szövetséget hoztak létre, és akikhez lányaikat adták feleségül, majd magas politikai funkciókhoz juttatták őket. Összességében olyan zseniális politikusok voltak, hogy vettek koruk államférfijaival is.

IV. HERCEGEK, HERCEGNŐK

A császári hárem kezdetben a szultán nem házias ágyasainak rezidenciája volt. Nem tartozott azonban ide a szultán anyja, nővére, lánya és a nagynénik sem. Ez vált a férfi rokonok tartózkodási helyévé is, az I. Szulejmán uralkodásával kezdődő sorozatos testvérgyilkosságok után. I. Szulejmán uralkodásáig ugyanis a szultán fiai egy-egy provincia kormányzói voltak, hogy tapasztalatot szerezzenek az uralkodás terén. Mivel azonban minden fiúgyermeknek egyenlő esélye volt a trón betöltésére, a szultán a legalkalmasabbat választotta ki közülük. A szultán halála után azonban sok esetben puccsot hajtottak végre, hogy megszüntessék a trónért folytatott küzdelmet. Ezek a gyilkosságok azonban gyakran állam elleni

[27] Iyigun, 2008.

[28] Akgündüz - Öztürk, 2011, 244.

[29] Akgündüz - Öztürk, 2011, 245.

[30] Iyigun, 2008, <http://www.colorado.edu/economics/courses/iyigun/harem&war051508.pdf>

[31] Peirce, 1993, 143-149.

bűncselekményeknek álcázva, a birodalom ellen elkövetett politikai bűncselekmények vádjával történtek.^[32]

I. Szulejmán hatalomra kerülésekor ezt a gyakorlatot megszüntette. A palota belsejébe koncentrált a dinasztia férfi tagjait, mely helyet a háremben „ketrec”-nek neveztek, ezalatt értve azt, hogy az ott lakók többé nem veszélyeztetik a szultán hatalmát.^[33]

A gyakorlat hatása az lett, hogy a hercegek helyett a hercegnők lettek a dinasztikus politika „nagy játékosai”, különös tekintettel a legnagyobbra, a *válide szultánára*, azaz a szultán anyjára.

Leslie Peirce történész azt állítja, hogy a hercegnők a legfontosabb kapcsolatokat szultáni palotán kívül létesített hatáskörök és funkciók alapításával érték el, mely során a *szultánák* a lányaikat vezető államférfiakkal kiházásították.^[34] Királyi vőnek (*damad*) lenni nagy megtiszteltetésnek minősült, emellett magas állami hivatali poszttal járt, és azzal a korlátozással, hogy a férjnek a feleség kedvében kell járnia, ellenkező esetben elveszíti hivatali beosztását.^[35] I. Szulejmán kiterjesztette a gyakorlatot lányaira, nővéreire is, az ő férjeik közül kerültek ki a vezírek, nagyvezírek is.

A hercegnők és *damadok* házasságai nagy befolyással voltak a dinasztikus politikára. Először is a nagy pompával megünnepelt esküvő jó alkalom volt a birodalmi pompa demonstrálására. Másrészt a „ketrecbe zárt” hercegek nem házasodhattak, így az ő politikai befolyásuk jelentősen lecsökkent, emellett a szultán ügyes taktikával elzártágukban engedélyezte számukra a jogot, hogy lojalitás és együttműködés fejében a szultáni tanácsba meghívást nyerjenek. A férjhez adott hölgyek pedig a nekik lekötözött férjek döntéseit szintén a szultáni akaratoknak megfelelően könnyedén befolyásolhatták, egyben a hivatali posztot betöltő férjükön keresztül a külvilággal is kapcsolatban maradtak, kvázi politikai háromszöget alkotva a hivatalnok férj, a hárem és a szultán között.

Az egyik leghíresebb ilyen jellegű kapcsolat Hürrem, a lánya Mihrimah és férje, Rustem pasa között volt. Valóban, Mihrimah, Szulejmán egyetlen leánya jóval több hatalmat gyakorolt, mint fivérei. Szerepét bizonyítja, hogy anyja halála után ő lett apja legfőbb tanácsadója, emellett hatalmas vagyont halmozott fel és építészeti mecénás is volt. Hatalmát és befolyását az is jelzi, hogy ő volt az első hercegnő, aki megbízást adott egy monumentális mecset komplexum megépítésére Isztambulban, végül pedig az a tény, hogy apja kérése az volt, hogy gyermekei közül kizárólag őt, egyetlen lánygyermekét temessék mellé.^[36] Christine Isom-Vehaaren háremkutató történész szerint ennek legfőbb oka, a Hürremmel való bizalmi viszonyon túl az volt, hogy lányként Mihrimah nem jelentett veszélyt a szultánra, hiszen nem volt trónörökös.

[32] Akgündüz - Öztürk, 2011, 106.

[33] Klein, 2008, 37-39.

[34] Peirce, 1993, 143.

[35] Isom-Verhaaren, 2011, 71.

[36] Isom-Verhaaren, 2011, 71.

Összegezve, a dinasztia férfi tagjai között a trónért való rivalizálás vezetett el oda, hogy a hercegnők befolyása I. Szulejmán uralkodásától kezdve megnőtt és titkos adujai lettek a szultáni politikának. Ezt a hatást csak erősítette az egy helyen (hárem) tartózkodás és a vérségi kötelékek is.

V. EUNUCHOK

Az eunuchok a birodalom olyan alakjai voltak, akik szintén felkeltették a nyugati képzelet érdeklődését. Sajátos anatómiájuk miatt sok esetben ki voltak téve megaláztatásnak és megvetésnek, holott sokuknak sikerült igen hatalmas vagyonra szert tenni. Paradox módon éppen anatómiai sajátosságuk tette lehetővé számukra, hogy mind a férfiak, mind a nők világában szabadon mozogjanak, a két réteg között alkalmasint átjárjanak. A kasztráltak őrizték a háremet, vagy a „Boldogság Házát”, illetve azt a szobát, mely a szultáni kincstárhoz vezetett, és ők őrizték a hárem hercegi, férfi részét is.^[37]

Az első kategóriába tartozó kasztráltak 1582-ben jelentek meg, amikor III. Murad a fekete Abesszin eunuchot, Mehmed agát kinevezte vezető eunuchnak.^[38] Ezt követően a vezető (fekete) eunuch lett „a legerősebb belső szolgáltató hivatal”, tekintélyben gyakran elérve a nagyvezírt is.^[39] Toledano szerint olyan befolyásra tettek szert az afrikai eunuchok a XVI-XVIII. században, hogy a birodalom ezen időszakát nyugodtan nevezhetjük „az afrikai eunuchok szultánságának is”.^[40]

Nem meglepő, hogy a hárem lakói gyakorta alkottak politikai szövetséget. Betöltött közvetítői szerepük lehetővé tette számukra, hogy ellenőrizzék a pénzáramlást, és információkat szállítsanak a hárem és külvilág között, hiszen a hárem lakói meglehetősen korlátozott mobilitással rendelkeztek, így gyakran támaszkodtak a segítségükre a kommunikáció, vagy a különböző ügyletek megkötése során. Emellett a háremben lakó nők folyamatos, napi szintű átvizsgálását is az eunuch végezte és felügyelte, továbbá adminisztrálta az esetleges szabálysértőket. E szerepüket tükrözte a TopKapi palotában történő elhelyezésük is, a kasztráltak negyede ugyanis félúton helyezkedett el a hárem és a külső udvar között. Ez a stratégiai pont lehetővé tette számukra, hogy minden mozgást felügyeljenek a palota területén.^[41] I. Szulejmán uralkodásától a palotába zárt hercegek oktatásának helyszíne is a palotára koncentrálódott, melyet az eunuchok vezetője, a hárem őrzője irányított, ez pedig tovább növelte hatalmukat.^[42]

[37] Hathaway, 2011, 181.

[38] Akgündüz - Öztürk, 2011, 403.

[39] Freely, 1999, 67-72.

[40] Toledano, 1984, 382.

[41] Lad, 2010, 135-176.

[42] Hathaway, 2011, 182.

Az eunuchok mellett létezett még egy személy a hárem adminisztratív személyzetéből, akinek az évek során sikerült hatalomra és befolyásra szert tennie. A hárem magas rangú hivatalnokai – mindegyikük nő – magas juttatásokban részesültek és jelentős presztízst élveztek. Különösen nagy tisztelet övezte a hárem fő szolgálóját (*qahramána*), aki a háremet igazgató személyzet vezetője volt. A főszolgálónő nem csak a nagyszámú alkalmazottakat ellenőrizte, hanem a hárem nőtagjainak képzését is végezte, akik arra vártak, hogy a szultán színe elé járuljanak.^[43] Ebbe a körbe tartozott továbbá a szultán szoptatós dajkája, más néven a *sut anne* is, akivel a felnőtt korú szultán^[44] bizalmas, jó viszonyt ápolt.^[45]

VI. KONKLÚZIÓ

Ha a szultáni háremet alaposabban megvizsgáljuk, rengeteg orientalista mítoszt oszlatunk el, egyidejűleg hasznos következtetéseket vonhatunk le belőlük az ottomán társadalomra és a birodalmi politikákra vonatkozóan. Először is a hárem, mint kéjsóvár, buja, kizárólag szexuális alapokon álló intézmény bemutatása pontatlan.

A szultáni hárem, mint bármely más hárem (*harim*) a muszlim világban a háznak az idegen férfiak elől elzárt női lakrésze volt, mely azokat a nőket is magába foglalta, akik egyáltalán nem kerültek szexuális értelemben érintkezésbe a szultánnal. Ezen felül a palotában élő több száz ágyas közül alig néhány jutott el a szultán hálószobájába. Ha mégis, akkor az oszmán szultánnal folytatott együttlét, mint bármely örökletes uralkodói dinasztia esetében, sosem lehetett pusztán öröm. A dinasztikus reprodukció komplex politikája jelentősen meghatározta a kiválasztott nők körét is.^[46]

Másrészt téves az a feltételezés, hogy a falak mögé zárt nők magányban, kizárólag a családon belüli életre, a férfiaknak alárendelt szerepként éltek.^[47]

A szultáni nők, különös tekintettel a dinasztia legmagasabb rangú hölgytagjai, a szultán anyja és a kedvenc ágyasai közvetlen politikai hatalmat gyakoroltak, különböző politikai szövetségekre léptek, külföldi uralkodókkal és nagykövetekkel tárgyaltak. Ezek a nők kétségtelenül bebizonyították, hogy mesterien képesek a körülmények manipulálására. Ez a befolyásoló szerep azonban nem kizárólag a személyes karizmájuknak volt betudható, sokkal inkább volt köze a nőknek iszlám vallásban, és a török társadalomban általában betöltött szerepéhez.

A hárem működésének újra vizsgálata során szerzett egyik tanulság az volt, hogy az oszmán nők szexuális szegregációja nem zárta ki az aktív részvételüket

[43] Peirce, 2008, 91.

[44] I. Szelim.

[45] Freely, 1999, 78.

[46] Peirce, 1993, 3.

[47] Peirce, 2008, 82.

a háztartási ügyeken kívüli térben. A nők a középkori iszlám társadalmakban, eltérően kelet-európai társaiktól, tulajdonnal rendelkezettek és sok esetben ezt jótékonyági célokra fordították.^[48]

A gender-kutatások szerint a szexualitás és a hatalom közötti feszültség^[49] a nők láthatósága kérdésében öltött testet. A nő láthatósága az anyákban lett legitimálva. A feleség, ágyas, tehát az a nő, aki nem mentesült a szexuális komponens-től, nem tartózkodhatott nyilvánosság előtt.^[50] Ez lehetett az oka Hürrem népszerűtlenségének és démonizálásának is, szemben az őt váltó *válide szultánák* tekintélyes alakjaival.

Végül, a szultáni hárem vizsgálata ellentmond a rabszolgaság nyugati, modern kori fogalmának is, mely szerint a rabszolgaság a társadalmi lét legalján helyezkedik el. Az Ottomán Birodalomban mind a szultán anyja, mind a kedvenc ágyasok, sőt még az eunuchok is rabszolgaként kezdték pályafutásukat. Jelenlétük a társadalom felsőbb köreiben egy új fogalom, az elit rabszolgaság/hárem rabszolgaság fogalmának bevezetését és az ottomán életben a rabszolgák fontosságát hangsúlyozza.^[51] Jelentőségük annak tudható be, hogy a rabszolgákat kiszakították eredeti származási helyükről, megfosztották őket rokoni, etnikai kapcsolataiktól, hiszen ezek fenyegették volna a szultán iránti lojalitásukat. Ez még inkább igaz volt az eunuchokra, akik ellentétben más rabszolgákkal, még házasságkötés útján sem képeztek alternatív családi köteleket.^[52]

Hasonló módon, politikai stratégia részeként értékelhetjük azt a tényt, hogy az oszmán dinasztia rabszolganókból lett ágyasokkal biztosította a reprodukciót. Ennek a magyarázata pedig abban rejlik, hogy az ottomán uralkodónak így nem keletkeztek kötelezettségei más európai királyi házak felé, és fenn tudták tartani presztízsüket és függetlenségüket az európai hatalmak között.^[53]

IRODALOM

- Ahmed, Leila (1982): Western Ethnocentrism and Perceptions of the Harem. *Feminist Studies* 8, 3. szám, 521–534.
- Akgunduz, Ahmed – Said, Ozturk (2011): *Ottoman History: Misperceptions and Truths*. Islamitische Universiteit Rotterdam Press, Isztambul.
- Boer, Inge (1995–1996): Despotism from under the Veil: Masculine and Feminine Readings of the Despot and the Harem. *Cultural Critique*, 32. szám, 43–73.
- Brookes, Douglas Scott (2008): *The Concubine, the Princess, and the Teacher: Voices from the Ottoman Harem*. University of Texas Press.

[48] Yermolenko, 2005, 232–233.

[49] Peirce, 1993, 279.

[50] Yermolenko, 2005, 235–237.

[51] Toledano, 2002., 57.

[52] Toledano, 1984., 381.

[53] Akgündüz – Öztürk, 2011, 143–144.

- Davis, Fanny (1986): *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*. Greenwood Publishing Group, Portsmouth.
- Duben, Alan (1991): *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940. A detailed study of family life in the last years of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dursteler, Eric (2010): *Women in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, Oxford. https://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire
- Düzbakar, Ömer (2006): Charitable Women And Their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan. *Journal Of The International Society For The History Of Islamic Medicine*, 5. szám, 11–20. <http://www.ishim.net/ishimj/910/JISHIM%20NO.10%20PDF/03.pdf>
- Freely, John (1999): *Inside the Seraglio: Private Lives of the Sultans in Istanbul*. Penguin Books, London.
- Guity, Nashat – Tucker, Judith E. (1999): *Women in the Middle East and North Africa: Restoring Women to History*. Indiana University Press, Bloomington.
- Goodwin, Godfrey (2007): *The Private World of Ottoman Women*. Sagi Essentials, London.
- Hathaway, James: (2011): Habesi Mehmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darussade Agasi) of the Ottoman Empire. In: Ahmed, Asad Q. – Sadeghi, Behnam – Bonner, Michael (szerk.): *The Islamic Scholarly Tradition: Studies in History, Law, and Thought in Honor of Professor Michael Allan Cook*. Brill, Leiden, (Islamic History and Civilization), 179–195.
- Isom-Verhaaren, Christina: Süleyman and Mihrimah: The Favorite’s Daughter. *Journal of Persianate Studies*, 4. szám, 64–85.
- Iyigun, Murat (2008): Lessons from the Ottoman Harem (On Ethnicity, Religion and War. *Institute for the Study of Labor, Discussion Paper*. 3556. szám. <http://www.colorado.edu/economics/courses/iyigun/harem&war051508.pdf>
- Jennings, Ronald (1975): Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18. szám, 53–114.
- Klein, Martina (2008): Sex, Power, and Family Life in the Harem. In: Campbell, Gwyn –Miers, Suzanne –Miller, Joseph C. (szerk.): *Women and Slavery*. Ohio University Press, 24–25.
- Lad, Jateen (2010): Panoptic Bodies: Black Eunuchs as Guardians of The Top Kapi Harem. In: Booth, Marilyn (szerk.): *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces*. Duke University Press, London, 37–39.
- Peirce Leslie (1993): *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, New York.
- Peirce, Leslie (2008): Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power. In: Walthall, Anne (szerk.) *Servants of the dynasty: palace women in world history*. University of California Press, 82.
- Quataert, Donald (1991): Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914. In: Keddie, Nikki R. – Baron, Beth (szerk.): *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*. Yale University Press, 38–49.
- Suad, Joseph (szerk.) (2003): *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, 4. kötet. Brill, Leiden.

- Toledano, Ehud (2002): Representing the Slave's Body in Ottoman Society. In: Wiedemann, Thomas - Gardner, Jane (szerk.): *Representing the Body of the Slave*. Frank Cass, Portland, 195.
- Toledano, Ehud (1984): The Imperial Eunuchs of Istanbul: From Africa to the Heart of Islam". *Middle Eastern Studies* 20, 3. szám, 379-390.
- Yermolenko, Galina (2005): Roxolana: 'The Greatest Empresses of the East', *The Muslim World* <http://www.uio.no/studier/emner/hf/iakh/HIS1300/v09/pensumlister/swproxy.pdf>
- Tucker, Judith (2000): *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. University of California Press.
- Thys-Senocak, Lucienne (2006): *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*. Ashgate Publishing Company, Burlington.
- Suad, Joseph (szerk.) (2012): *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Brill, Leiden. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-women-and-islamiccultures/space-harem-COM_0283
- Zilfi, Madeline (szerk.) (1997): *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Brill, Leiden.